

تحلیل اثرات گردشگری بر توسعه پایدار منطقه‌ای (مطالعه موردی: بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل)

مصطفی خانی آرانی^{*}

۱. کارشناسی ارشد اکوتوریسم، گروه جغرافیا و گردشگری، دانشکده منابع طبیعی و علوم زمین، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران
(نویسنده مسئول: Khani755@chmail.ir)

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: 1405-01-24

تاریخ بازنگری: 1405-02-07

تاریخ پذیرش: 1405-02-13

چکیده

گردشگری به‌عنوان یکی از ابزارهای توسعه منطقه‌ای، در صورت فقدان برنامه‌ریزی یکپارچه می‌تواند به پیامدهایی ناپایدار، به‌ویژه در مناطق کویری، منجر شود. هدف پژوهش حاضر تحلیل اثرات گردشگری بر توسعه پایدار منطقه‌ای در ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی در بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل است. این پژوهش از نظر هدف کاربردی و از نظر روش، توصیفی-تحلیلی با رویکرد کمی است. جامعه آماری شامل ۱۱۷۴۵ نفر از ساکنان بخش کویرات بود که با استفاده از نرم‌افزار G*Power حجم نمونه ۲۶۰ نفر برآورد و نمونه‌گیری به روش تصادفی ساده انجام شد. داده‌ها از طریق پرسشنامه محقق‌ساخته گردآوری و با استفاده از آزمون‌های T، همبستگی پیرسون و فریدمن در نرم‌افزار SPSS تحلیل شدند. یافته‌ها نشان داد که میانگین ادراک ساکنان از اثرات گردشگری در بعد اقتصادی (۳/۰۰)، اجتماعی-فرهنگی (۲/۹۳) و زیست‌محیطی (۳/۰۱) بسیار نزدیک به سطح متوسط بوده و هیچ‌یک از این ابعاد تفاوت معناداری با مقدار مرجع (۳) نداشتند. در مقایسه ابعاد، بعد اقتصادی از اولویت نسبی بالاتری برخوردار بود، هرچند این تفاوت از نظر آماری معنادار نبود. همچنین، بین تمامی ابعاد توسعه پایدار روابط مثبت و معناداری مشاهده شد، در حالی که تفاوت معناداری میان دیدگاه زنان و مردان وجود نداشت. در مجموع، نتایج نشان می‌دهد گردشگری در وضعیت کنونی نتوانسته نقش مؤثری در تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای ایفا کند و آثار آن از دیدگاه جامعه محلی در سطحی محدود باقی مانده است؛ امری که ضرورت گذار به الگوهای برنامه‌ریزی‌شده، مشارکت‌محور و متناسب با ظرفیت‌های مناطق کویری را برجسته می‌سازد.

کلمات کلیدی: اثرات گردشگری، بخش کویرات، توسعه پایدار منطقه‌ای، گردشگری

۱. مقدمه

در دهه‌های اخیر، گردشگری به یکی از مهم‌ترین محرک‌های رشد اقتصادی، اشتغال‌زایی و تعاملات اجتماعی در مقیاس جهانی تبدیل شده است و سهمی بیش از ۱۰ درصد از تولید ناخالص داخلی جهان را به خود اختصاص داده است (Baloch et al., 2023). با این حال، تجربه بسیاری از مقاصد گردشگری نشان می‌دهد که توسعه نامتوازن و فاقد برنامه‌ریزی گردشگری، به‌ویژه در مناطق دارای ظرفیت‌های محیطی حساس، می‌تواند منجر به فشار بر منابع طبیعی، تضعیف هویت‌های محلی و کاهش پایداری بلندمدت مناطق شود (Yar & Wu et al., 2021; Yasouri, 2023). از این‌رو، تمرکز سیاست‌ها و پژوهش‌های معاصر از «رشد گردشگری» به «گردشگری پایدار» و نقش آن در تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای معطوف شده است.

توسعه پایدار منطقه‌ای مفهومی است که بر ایجاد تعادل میان رشد اقتصادی، انسجام اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست در یک قلمرو جغرافیایی مشخص تأکید دارد. در این چارچوب، گردشگری می‌تواند هم به‌عنوان یک فرصت برای تنوع‌بخشی اقتصادی و ارتقای کیفیت زندگی عمل کند و هم در صورت نبود مدیریت یکپارچه، به عاملی برای تشدید نابرابری‌ها و تخریب محیط‌زیست بدل شود (Shakib et al., 2025). این دوگانگی به‌ویژه در مناطق کوچک، کمتر توسعه‌یافته و دارای اکوسیستم‌های شکننده، نمود پررنگ‌تری دارد.

بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل، به‌عنوان یکی از نواحی کویری استان اصفهان، نمونه‌ای بارز از چنین مناطق حساسی است. این بخش با وجود برخورداری از جاذبه‌های منحصربه‌فردی مانند قلعه تاریخی کرشاهی، کویر سیازگه و کاروانسرای شاه‌عباسی ابوزیدآباد، با محدودیت‌هایی همچون اقلیم خشک، کمبود منابع آب، ضعف زیرساخت‌های گردشگری و وابستگی محدود اقتصاد محلی به فعالیت‌های پایدار مواجه است. در سال‌های اخیر، افزایش نسبی ورود گردشگران به این منطقه، بدون وجود برنامه‌ریزی منسجم و ارزیابی دقیق پیامدها، این پرسش اساسی را مطرح می‌سازد که آیا گردشگری توانسته است نقشی مؤثر در تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای ایفا کند یا خیر.

مرور ادبیات پژوهش نشان می‌دهد که بخش عمده مطالعات پیشین، اثرات گردشگری بر توسعه پایدار را در کلان‌شهرها، شهرهای ساحلی یا مقاصد گردشگری تثبیت‌شده بررسی کرده‌اند، در حالی که مناطق کوچک، کویری و کمتر شناخته‌شده (که اغلب دارای ظرفیت بالا و هم‌زمان آسیب‌پذیری محیطی هستند) کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. افزون بر این، در سطح داخلی، پژوهشی که به‌طور مشخص و تجربی، اثرات گردشگری را بر توسعه پایدار منطقه‌ای در بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل و از منظر جامعه محلی بررسی کند، شناسایی نشد.

بر این اساس، مسأله اصلی پژوهش حاضر این است که گردشگری تا چه اندازه و در چه ابعادی (اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی) توانسته است به تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای در بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل کمک کند؟ این پژوهش با تکیه بر چارچوب مدل سه‌گانه پایداری (Triple Bottom Line) و با استفاده از داده‌های میدانی حاصل از ادراک ساکنان محلی، می‌کوشد تصویری واقع‌بینانه و سنجش‌پذیر از پیامدهای گردشگری در این منطقه ارائه دهد. نتایج این مطالعه می‌تواند مبنایی علمی برای تصمیم‌گیری سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان محلی در جهت هدایت گردشگری به‌سوی پایداری در مناطق کویری مشابه فراهم آورد.

۲. مبانی نظری

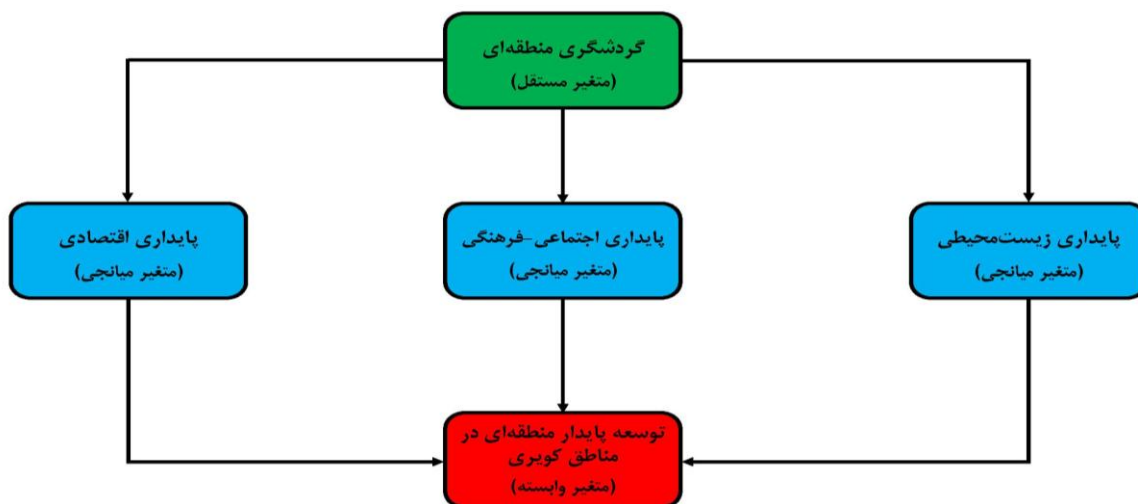
در ادبیات توسعه منطقه‌ای، گردشگری به‌عنوان یکی از ابزارهای مهم برای تحریک رشد اقتصادی، تقویت سرمایه اجتماعی و ارتقای کیفیت زندگی در مناطق کمتر توسعه‌یافته مطرح شده است. با این حال، تجربه بسیاری از مقاصد گردشگری نشان می‌دهد که توسعه گردشگری در صورت نبود مدیریت مناسب می‌تواند پیامدهای منفی اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به همراه داشته باشد و حتی پایداری بلندمدت مقصد را تهدید کند. از این‌رو، در رویکردهای جدید برنامه‌ریزی منطقه‌ای، گردشگری نه صرفاً به‌عنوان یک فعالیت اقتصادی، بلکه به‌عنوان بخشی از نظام توسعه پایدار منطقه‌ای در نظر گرفته می‌شود که باید میان رشد اقتصادی، حفاظت از محیط‌زیست و رفاه اجتماعی تعادل برقرار کند (Agarwal et al., 2024; Ku & Samsurijan, 2025).

برای تحلیل این تعامل پیچیده، الگوی سه‌گانه پایداری (Triple Bottom Line) که توسط ال‌کینگتون معرفی شد، یکی از چارچوب‌های نظری پرکاربرد در مطالعات توسعه پایدار محسوب می‌شود. این الگو بر این اصل استوار است که پایداری تنها در صورتی محقق می‌شود که عملکرد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی به‌صورت هم‌زمان و متوازن مورد توجه قرار گیرد (Elkington, 1997). در مطالعات گردشگری، این چارچوب امکان تحلیل اثرات چندبعدی گردشگری را فراهم می‌کند؛ به‌گونه‌ای که منافع اقتصادی مانند افزایش درآمد و اشتغال، در کنار پیامدهای اجتماعی-فرهنگی نظیر تغییرات هویتی و میزان رضایت جامعه میزبان، و همچنین فشارهای زیست‌محیطی

ناشی از مصرف منابع و تولید پسماند به‌طور هم‌زمان مورد بررسی قرار می‌گیرند (Chen & Kamarudin, 2024; Nica et al., 2025). از این منظر، الگوی سه‌گانه پایداری نه‌تنها ابزاری برای طبقه‌بندی اثرات گردشگری است، بلکه چارچوبی تحلیلی برای درک سازوکارهای اثرگذاری گردشگری بر ابعاد مختلف توسعه پایدار منطقه‌ای محسوب می‌شود.

اهمیت به‌کارگیری این رویکرد به‌ویژه در مناطقی با حساسیت‌های محیطی بالا، مانند مناطق خشک و کویری، بیش از پیش آشکار می‌شود. در چنین مناطقی، محدودیت منابع طبیعی و شکنندگی اکوسیستم‌ها موجب می‌شود که توسعه گردشگری بدون توجه به ظرفیت‌های محیطی، فشار مضاعفی بر منابع آب، زمین و میراث طبیعی وارد کند. در عین حال، گردشگری می‌تواند فرصت‌هایی برای تنوع‌بخشی به اقتصاد محلی، ایجاد اشتغال و تقویت هویت فرهنگی جوامع میزبان فراهم آورد. بنابراین، تحلیل اثرات گردشگری در مناطق کویری نیازمند چارچوبی نظری است که بتواند تعامل میان ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی را به‌طور هم‌زمان و منسجم بررسی کند (Guo & Liu, 2024; Caro Carretero & Monroy Rodríguez, 2025; Zhang et al., 2025).

بر این اساس، پژوهش حاضر با تکیه بر الگوی سه‌گانه پایداری، گردشگری را به‌عنوان متغیر مستقل در نظر می‌گیرد که اثرات آن بر توسعه پایدار منطقه‌ای نه به‌صورت مستقیم، بلکه از طریق ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی به‌عنوان سازوکارهای میانجی تبیین می‌شود. بر همین مبنا، مدل مفهومی پژوهش مستقیماً از منطق نظری الگوی سه‌گانه پایداری (TBL) استخراج شده و روابط میان گردشگری منطقه‌ای، ابعاد سه‌گانه پایداری و توسعه پایدار منطقه‌ای در مناطق کویری، با تأکید بر بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل، تبیین می‌شود.

شکل ۱. مدل مفهومی پژوهش

در این مدل، گردشگری منطقه‌ای به‌عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته شده و اثر آن بر توسعه پایدار منطقه‌ای از طریق ابعاد سه‌گانه پایداری اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی به‌عنوان متغیرهای میانجی تبیین می‌شود. این چارچوب با توجه به حساسیت‌های زیست‌محیطی و محدودیت منابع در مناطق کویری صورت‌بندی شده است.

۳. پیشینه تحقیق

مطالعات مرتبط با اثرات گردشگری بر توسعه پایدار نشان می‌دهند که این پدیده بسته به شرایط مکانی، نوع برنامه‌ریزی و مقیاس تحلیل، می‌تواند پیامدهای متفاوت و گاه متضادی به همراه داشته باشد. از این رو، پژوهش‌های پیشین صرفاً بر وجود یا عدم وجود اثرات گردشگری متمرکز نبوده‌اند، بلکه بر چگونگی توزیع و پایداری این اثرات در بسترهای مکانی مختلف تأکید کرده‌اند. بر همین اساس، پیشینه تحقیق حاضر با رویکردی تحلیلی و تطبیقی و در چارچوب ابعاد الگوی سه‌گانه پایداری مرور می‌شود.

در بعد اقتصادی، بخش قابل توجهی از پژوهش‌ها نشان می‌دهند که توسعه گردشگری می‌تواند از طریق ایجاد اشتغال، افزایش درآمد و بهبود زیرساخت‌ها به تقویت اقتصاد محلی منجر شود (Mohammed et al., 2023; Agius & Briguglio, 2024; Shakib et al., 2025). در مقابل، برخی مطالعات حاکی از آن است که منافع اقتصادی گردشگری در صورت متمرکز بر بازارهای محدود، فصلی بودن تقاضا یا ضعف زیرساخت‌های محلی، ناپایدار و نابرابر توزیع می‌شوند (Zmami & Ben-Salha, 2024; Ahmadi & Bahjati, 2025; Karimi et al., 2024).

در تحقق پیامدهای اقتصادی گردشگری دارند؛ موضوعی که در مناطق کویری کم‌برخوردار، از جمله بخش کویرات، اهمیت بیشتری می‌یابد.

در بعد اجتماعی-فرهنگی، یافته‌های پژوهش‌ها بر ماهیت دوگانه اثرات گردشگری تأکید دارند. برخی مطالعات، گردشگری را عاملی برای تقویت هویت محلی، افزایش تعاملات فرهنگی و بهبود کیفیت زندگی جامعه میزبان دانسته‌اند (Ahmadi & Bahjati, 2025; Hosseinezhad Devin et al., 2025). در حالی که پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهند توسعه کنترل‌نشده گردشگری می‌تواند به تضعیف انسجام اجتماعی، کاهش رضایت ساکنان و بروز تعارضات محلی منجر شود (Agius & Briguglio, 2024). این دوگانگی به‌ویژه در مناطق کوچک، سنتی و کمتر توسعه‌یافته که ظرفیت اجتماعی محدودی برای پذیرش گردشگران دارند، برجسته‌تر است؛ وضعیتی که بررسی آن در بخش کویرات ضروری به نظر می‌رسد.

بعد زیست‌محیطی، به‌عنوان یکی از حساس‌ترین ابعاد گردشگری پایدار، در مطالعات متعددی مورد توجه قرار گرفته است. بخشی از پژوهش‌ها بر پیامدهای منفی گردشگری از جمله تخریب منابع طبیعی، افزایش آلودگی و فشار بر اکوسیستم‌ها تأکید دارند (Baloch et al., 2023). در مقابل، برخی مطالعات نشان می‌دهند که در صورت اجرای سیاست‌های حفاظتی و مدیریتی مناسب، گردشگری می‌تواند به ارتقای بهره‌وری منابع و کاهش مصرف انرژی و انتشار آلاینده‌ها کمک کند (Zaghmout, 2024). با این حال، تعمیم این یافته‌ها به مناطق خشک و کویری، به دلیل محدودیت منابع و شکنندگی اکوسیستم‌ها، با احتیاط همراه است و نیازمند بررسی‌های موردی مبتنی بر شرایط محلی است.

با وجود گسترش مطالعات در حوزه گردشگری پایدار، بخش عمده پژوهش‌های تجربی بر مقاصد بزرگ، مناطق شهری یا نواحی ساحلی متمرکز بوده‌اند و بررسی اثرات گردشگری در مقیاس‌های محلی و در مناطق دارای اکوسیستم‌های حساس، کمتر مورد توجه قرار گرفته است. به‌ویژه در ایران، پژوهش‌هایی که به‌صورت هم‌زمان و در قالب یک چارچوب نظری منسجم، ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی گردشگری را در مناطق کویری بررسی کرده باشند، محدود است. از این رو، نوآوری پژوهش حاضر نه در نفی مطالعات پیشین، بلکه در به‌کارگیری الگوی سه‌گانه پایداری به‌عنوان چارچوب تحلیلی یکپارچه و تمرکز بر ادراک ساکنان محلی در مقیاس منطقه‌ای، به‌منظور تبیین سازوکار اثرگذاری گردشگری بر توسعه پایدار منطقه‌ای در بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل نهفته است.

۴. روش‌شناسی

پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی و از نظر ماهیت توصیفی-تحلیلی است که با رویکرد کمی انجام شده است. چارچوب تحلیلی پژوهش مبتنی بر الگوی سه‌گانه پایداری شامل ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی است که به‌عنوان مبنای مدل مفهومی برای تحلیل اثرات گردشگری بر توسعه پایدار منطقه‌ای در مناطق کویری مورد استفاده قرار گرفت.

ابزار گردآوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته بود که گویه‌های آن بر اساس مرور ادبیات نظری و مطالعات تجربی مرتبط استخراج و متناسب با شرایط منطقه مورد مطالعه بومی‌سازی شد. ابعاد، گویه‌ها و منابع استخراج آن‌ها در جدول ۱ ارائه شده است. روایی محتوایی ابزار با اخذ نظر پنج نفر از خبرگان حوزه گردشگری و برنامه‌ریزی منطقه‌ای تأیید شد. پایایی پرسشنامه نیز با استفاده از ضریب آلفای کرونباخ بررسی گردید که نتایج آن برای بعد اقتصادی ۰/۸۰۵، بعد اجتماعی-فرهنگی ۰/۸۳۵ و بعد زیست‌محیطی ۰/۸۱۶ به دست آمد که نشان‌دهنده پایایی قابل قبول ابزار است.

جامعه آماری پژوهش شامل ساکنان بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل به تعداد ۱۱۷۴۵ نفر بود. حجم نمونه با استفاده از تحلیل توان آماری در نرم‌افزار G*Power و با در نظر گرفتن سطح معناداری ۰/۰۵، توان آزمون ۰/۹۵ و اندازه اثر متوسط، برابر با ۲۶۰ نفر برآورد شد. نمونه‌گیری به روش تصادفی ساده انجام گرفت.

از آنجا که متغیرهای پژوهش به‌صورت مقیاس‌های تراکمی (شبه‌فاصله‌ای) حاصل از تجمیع گویه‌های رتبه‌ای اندازه‌گیری شده‌اند، برای تحلیل داده‌ها از آزمون‌های آماری پارامتریک شامل T تک‌نمونه‌ای، T گروه‌های مستقل و همبستگی پیرسون استفاده شد. همچنین به‌منظور رتبه‌بندی ابعاد سه‌گانه توسعه پایدار، از آزمون ناپارامتریک فریدمن بهره گرفته شد.

نرمال بودن توزیع متغیرها با بهره‌گیری از شاخص‌های کجی و کشیدگی و آزمون شاپیروویلیک مورد بررسی قرار گرفت. مقادیر کجی متغیرها در بازه ۰/۲۱۷ تا ۰/۰۳۹- و مقادیر کشیدگی در بازه ۰/۷۰۵- تا ۰/۵۰۱- قرار داشت که همگی در محدوده قابل قبول (±۲) بوده و بیانگر نرمال بودن تقریبی توزیع داده‌ها است. اگرچه آزمون شاپیروویلیک در برخی متغیرها معنادار شد، با توجه به حجم نمونه نسبتاً بالا و حساسیت این آزمون در نمونه‌های بزرگ، نرمال بودن تقریبی داده‌ها پذیرفته شد و استفاده از آزمون‌های پارامتریک موجه

تشخیص داده شد. تحلیل داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS انجام شد. این آزمون‌ها در راستای پاسخ‌گویی به اهداف پژوهش و آزمون روابط و تفاوت‌های پیش‌بینی شده در مدل مفهومی مورد استفاده قرار گرفتند.

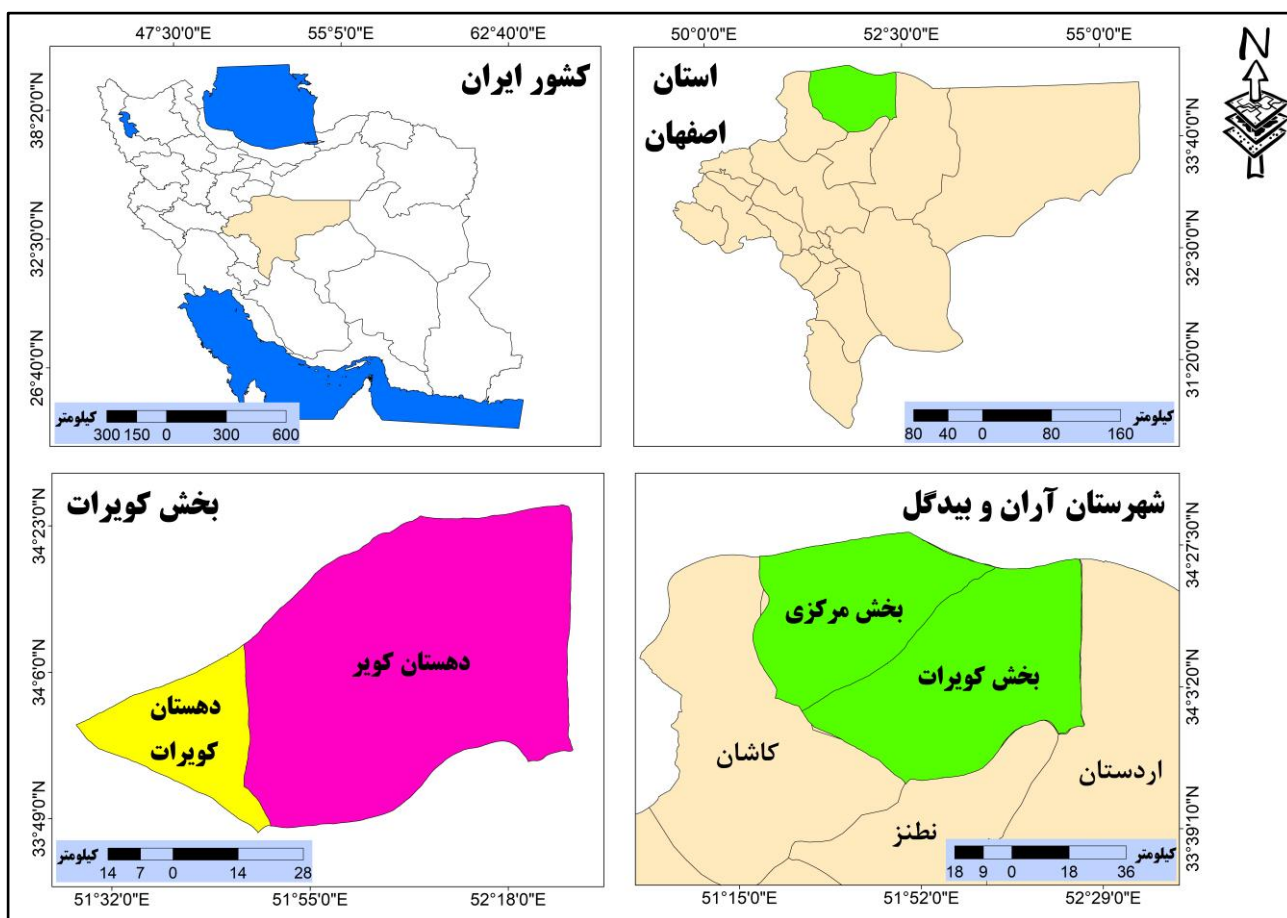
جدول ۱. ابعاد و گویه‌های مورد سنجش در تحقیق

ابعاد	گویه‌ها	منابع
اقتصادی	ایجاد فرصت‌های شغلی	Zmami & Ben-Salha, 2024; Zaghmout, 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025; Karimi et al., 2024; Mohammed et al., 2023; Agius & Briguglio, 2024
	افزایش درآمدهای محلی	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Zaghmout, 2024; Ahmadi & Bahjati, 2025; Karimi et al., 2024; Mohammed et al., 2023; Agius & Briguglio, 2024
	سرمایه‌گذاری در بهبود شهر	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Zmami & Ben-Salha, 2024
	ایجاد کسب‌وکارهای جدید محلی	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
	بهبود زیرساخت‌های شهر	Zmami & Ben-Salha, 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
	افزایش هزینه‌های زندگی برای ساکنان	Karimi et al., 2024; Ahmadi & Bahjati, 2025
	بهبود امکانات عمومی شهر	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
اجتماعی- فرهنگی	تقویت فرهنگ و هویت محلی	Karimi et al., 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025
	بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025; Karimi et al., 2024; Agius & Briguglio, 2024
	افزایش مشکلات اجتماعی	Ahmadi & Bahjati, 2025; Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Agius & Briguglio, 2024
	حفظ و مرمت آثار تاریخی و فرهنگی	Ahmadi & Bahjati, 2025
	تغییر آداب و رسوم یا سبک زندگی محلی	Hosseinnezhad Devin et al., 2025
زیست‌محیطی	تخریب بناهای تاریخی و باستانی	Ahmadi & Bahjati, 2025
	افزایش اهمیت حفاظت از محیط‌زیست	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
	گسترش فضای سبز شهری	Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
	افزایش آلودگی هوا	Baloch et al., 2023; Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Mohammed et al., 2023
	تغییر کاربری اراضی	Hosseinnezhad Devin et al., 2025
	تخریب منابع طبیعی	Baloch et al., 2023; Zmami & Ben-Salha, 2024; Zaghmout, 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025
	افزایش تولید زباله	Zaghmout, 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025; Ahmadi & Bahjati, 2025
	افزایش ترافیک	Zaghmout, 2024; Hosseinnezhad Devin et al., 2025

۴-۱. محدوده مورد مطالعه

بخش کویرات یکی از بخش‌های شهرستان آران و بیدگل در استان اصفهان است. مرکز این بخش، شهر ابوزیدآباد است و از نظر جغرافیایی در مختصات تقریبی ۵۱ تا ۵۲ درجه طول شرقی و ۳۳ تا ۳۴ درجه عرض شمالی واقع شده است. این بخش از شمال به دریاچه نمک و کویر مرکزی، از جنوب به شهرستان نطنز و کاشان، از شرق به شهرستان اردستان و از غرب به بخش مرکزی آران و بیدگل محدود می‌شود. از نظر ویژگی‌های طبیعی و اقلیمی، بخش کویرات دارای اقلیم گرم و خشک بیابانی است که نوسانات دمایی شدید شبانه‌روز و بارش نزولات جوی اندک از مشخصه‌های بارز آن به شمار می‌رود. به لحاظ پوشش گیاهی و ساختار ژئومورفولوژیک، این محدوده دربرگیرنده پهنه‌های ماسه‌ای، ریگزارها (از جمله کویر سیازگه) و پوشش گیاهی مقاوم به خشکی نظیر گز و تاق است. بر اساس آخرین داده‌های آماری، جمعیت این بخش برابر با ۱۱۷۴۵ نفر است که در شهر ابوزیدآباد و روستاهای تابعه شامل فخره، علی‌آباد، ریجن، محمدآباد، کاغذی، یزدلان، قاسم‌آباد و حسین‌آباد کویر سکونت دارند. الگوی استقرار سکونتگاه‌ها عمدتاً پراکنده و متأثر از شرایط طبیعی،

منابع آب و ساختار فضایی منطقه است. ساختار فضایی-کالبدی این منطقه، ترکیبی از بافت سنتی خشتی و گلی متناسب با اقلیم کویر و ساختوسازهای جدید است.

شکل ۲. موقعیت جغرافیایی بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل

۵. یافته‌ها

۵-۱. یافته‌های توصیفی پاسخ‌دهندگان

یافته‌های توصیفی نشان داد ترکیب پاسخ‌دهندگان از نظر جنسیت، سن، وضعیت تأهل، شغل و تحصیلات متنوع است. اکثریت آن‌ها مرد، متأهل و در گروه سنی ۳۱ تا ۴۰ سال قرار داشتند. از نظر شغلی، خانه‌داران و شاغلان بخش دولتی بیشترین سهم را داشتند و در میان سطوح تحصیلی نیز دیپلم و کارشناسی فراوانی داشتند. این تنوع جمعیت‌شناختی امکان تحلیل ادراک ساکنان نسبت به پیامدهای گردشگری را فراهم می‌کند.

۵-۲. تأثیر گردشگری بر ابعاد توسعه پایدار منطقه‌ای

به‌منظور پاسخ به پرسش اصلی پژوهش درباره تأثیر گردشگری بر توسعه پایدار منطقه‌ای در بخش کویرات شهرستان آران و بیدگل، ادراک ساکنان در سه بعد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و زیست‌محیطی بررسی شد. نتایج نشان داد که میانگین نمرات هر سه شاخص بسیار نزدیک به سطح متوسط قرار دارد و هیچ‌یک از ابعاد توسعه پایدار از دیدگاه ساکنان، انحراف معنادار آماری یا عملی از این سطح نشان نمی‌دهد. این یافته بیانگر آن است که گردشگری در منطقه مورد مطالعه هنوز نتوانسته است اثرگذاری مشخص و پایداری بر توسعه منطقه‌ای ایجاد کند و ادراک ساکنان بیشتر به وضعیت خنثی یا گذار اشاره دارد.

در بعد اقتصادی، اگرچه برخی مؤلفه‌ها مانند افزایش درآمدهای محلی و ایجاد فرصت‌های شغلی ارزیابی نسبتاً مثبت‌تری داشتند، اما وجود مؤلفه‌هایی نظیر ضعف در بهبود زیرساخت‌ها و امکانات عمومی موجب شده است که اثر کلی این بعد در سطح متوسط باقی بماند (جدول ۲).

جدول ۲. نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای برای بعد اقتصادی

متغیر	میانگین	مقدار p	نتیجه
ایجاد فرصت‌های شغلی	۳/۱۳	۰/۰۸۸	بیشتر از متوسط
افزایش درآمدهای محلی	۳/۸۳	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
سرمایه‌گذاری در بهبود شهر	۳/۰۷	۰/۴۰۳	بیشتر از متوسط
ایجاد کسب‌وکارهای جدید محلی	۳/۱۵	۰/۰۵۰	بیشتر از متوسط
بهبود زیرساخت‌های شهر	۲/۱۱	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش هزینه‌های زندگی برای ساکنان	۳/۶۲	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
بهبود امکانات عمومی شهر	۲/۱۵	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
نمره کل شاخص اقتصادی	۳/۰۰	۰/۸۶۰	نزدیک به متوسط

در بعد فرهنگی-اجتماعی، نتایج حاکی از آن است که گردشگری توانسته است به تقویت معنادار هویت فرهنگی، کیفیت زندگی و انسجام اجتماعی منجر شود. در مقابل، ادراک نسبتاً بالاتر تخریب آثار تاریخی نشان‌دهنده نگرانی ساکنان نسبت به پیامدهای منفی فرهنگی گردشگری است (جدول ۳).

جدول ۳. نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای برای بعد فرهنگی-اجتماعی

متغیر	میانگین	مقدار p	نتیجه
تقویت فرهنگ و هویت محلی	۲/۵۵	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
بهبود کیفیت زندگی ساکنان محلی	۲/۶۱	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش مشکلات اجتماعی	۲/۹۳	۰/۴۶۲	کمتر از متوسط
حفظ و مرمت آثار تاریخی و فرهنگی	۲/۸۰	۰/۰۱۰	کمتر از متوسط
تغییر آداب و رسوم یا سبک زندگی محلی	۲/۵۹	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
تخریب بناهای تاریخی و باستانی	۴/۱۳	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
نمره کل شاخص فرهنگی-اجتماعی	۲/۹۳	۰/۲۹۲	کمتر از متوسط

در بعد زیست‌محیطی نیز یافته‌ها نشان می‌دهد که اگرچه برخی پیامدهای منفی مانند افزایش آلودگی، تولید زباله و فشار بر منابع طبیعی توسط ساکنان احساس شده است، اما این آثار در مجموع به سطحی نرسیده‌اند که منجر به انحراف معنادار شاخص کلی از وضعیت متوسط شوند (جدول ۴).

جدول ۴. نتایج آزمون T تک‌نمونه‌ای برای بعد زیست‌محیطی

متغیر	میانگین	مقدار p	نتیجه
افزایش اهمیت حفاظت از محیط‌زیست	۲/۵۶	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
گسترش فضای سبز شهری	۲/۱۸	۰/۰۰۱	کمتر از متوسط
افزایش آلودگی هوا	۳/۲۸	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
تغییر کاربری اراضی	۲/۹۳	۰/۳۸۷	کمتر از متوسط
تخریب منابع طبیعی	۳/۹۰	۰/۰۰۱	بیشتر از متوسط
افزایش تولید زباله	۳/۲۰	۰/۰۱۴	بیشتر از متوسط
افزایش ترافیک	۳/۰۷	۰/۴۱۶	بیشتر از متوسط
نمره کل شاخص زیست‌محیطی	۳/۰۱	۰/۷۵۰	بیشتر از متوسط

۳-۵. مقایسه و اولویت‌بندی ابعاد توسعه پایدار

برای مقایسه نسبی ابعاد سه‌گانه توسعه پایدار، شاخص‌های اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و زیست‌محیطی با استفاده از آزمون فریدمن رتبه‌بندی شدند. نتایج نشان داد که اگرچه بعد اقتصادی در مقایسه با دو بعد دیگر از اولویت نسبی بالاتری برخوردار است، اما این تفاوت از نظر آماری معنادار نیست. این امر بیانگر آن است که از دیدگاه ساکنان، هیچ‌یک از ابعاد توسعه پایدار به‌طور برجسته‌ای تحت تأثیر

گردشگری قرار نگرفته است و اثرات مشاهده شده بیشتر پراکنده و ناهماهنگ هستند. بنابراین، نتایج این بخش باید به عنوان گرایش‌های نسبی و نه تفاوت‌های قطعی تفسیر شوند (جدول ۵).

جدول ۵. نتایج آزمون فریدمن برای رتبه‌بندی ابعاد گردشگری

رتبه	ابعاد	میانگین رتبه
۱	اقتصادی	۲/۰۶
۲	زیست‌محیطی	۲/۰۲
۳	فرهنگی-اجتماعی	۱/۹۲
سطح معناداری: ۰/۲۴۸ - درجه آزادی: ۲ - کای اسکوئر: ۲/۷۸۶		

۴-۵. روابط بین ابعاد گردشگری

تحلیل روابط بین شاخص‌های گردشگری نشان داد که بین ابعاد اقتصادی، فرهنگی-اجتماعی و زیست‌محیطی روابط مثبت و معناداری وجود دارد. این همبستگی‌ها بیانگر آن است که تغییرات در هر یک از ابعاد گردشگری می‌تواند به صورت هم‌زمان سایر ابعاد توسعه پایدار را نیز تحت تأثیر قرار دهد. به‌ویژه، هم‌افزایی قوی بین ابعاد فرهنگی-اجتماعی و زیست‌محیطی نشان می‌دهد که مداخلات ناپایدار در یکی از این حوزه‌ها می‌تواند پیامدهای زنجیره‌ای در سایر ابعاد ایجاد کند (جدول ۶).

جدول ۶. ضرایب همبستگی پیرسون بین ابعاد گردشگری

ابعاد	اقتصادی	فرهنگی-اجتماعی	زیست‌محیطی
اقتصادی	۱	۰/۶۸۱**	۰/۵۰۳**
فرهنگی-اجتماعی	۰/۶۸۱**	۱	۰/۷۵۵**
زیست‌محیطی	۰/۵۰۳**	۰/۷۵۵**	۱

**p < ۰/۰۱ (2-tailed)

۵-۵. تفاوت‌های جمعیت‌شناختی

نتایج مقایسه دیدگاه زنان و مردان نشان داد که تفاوت معناداری در ادراک آن‌ها نسبت به اثرات گردشگری در هیچ‌یک از ابعاد توسعه پایدار وجود ندارد. این یافته بیانگر همگنی نسبی دیدگاه‌ها در جامعه محلی و نبود شکاف جنسیتی در ارزیابی پیامدهای گردشگری در منطقه مورد مطالعه است (جدول ۷). به‌این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که متغیر جنسیت تأثیر قابل ملاحظه‌ای بر ادراک ساکنان نسبت به اثرات گردشگری نداشته و تحلیل‌های اصلی پژوهش مستقل از آن قابل تفسیر هستند.

جدول ۷. آمار توصیفی ابعاد بر حسب جنسیت

جنسیت	فراوانی	میانگین	انحراف معیار
اقتصادی	مرد	۱۳۶	۳/۰۰
	زن	۱۲۴	۳/۰۱
فرهنگی-اجتماعی	مرد	۱۳۶	۲/۹۹
	زن	۱۲۴	۲/۸۶
زیست‌محیطی	مرد	۱۳۶	۳/۰۲
	زن	۱۲۴	۳/۰۰

۶. نتیجه‌گیری

این پژوهش نشان داد که گردشگری در منطقه کویرات شهرستان آران و بیدگل، از دیدگاه ساکنان محلی، تاکنون نتوانسته است به‌عنوان یک محرک مؤثر توسعه پایدار منطقه‌ای در ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی عمل کند و آثار آن در سطحی محدود و نسبتاً خنثی باقی مانده است. این نتیجه، هرچند در نگاه نخست با وجود ظرفیت‌ها و جاذبه‌های گردشگری منطقه غیرمنتظره به نظر

می‌رسد، اما در پرتو شرایط نهادی، زیرساختی و نحوه تحقق گردشگری در منطقه قابل تبیین است و به‌خودی‌خود بیانگر یک شکاف تحلیلی مهم میان «پتانسیل گردشگری» و «واقعیت تجربه‌شده توسعه» است.

از یک سو، باید تأکید کرد که نتایج این مطالعه بر پایه ادراک ساکنان محلی استوار است؛ ادراکی که نه بازتاب‌دهنده ظرفیت‌های بالقوه، بلکه بیانگر پیامدهای ملموس و روزمره گردشگری در وضعیت فعلی است. بر این اساس، فقدان اثرگذاری معنادار گردشگری را می‌توان ناشی از محدودیت‌های ساختاری و اجرایی دانست؛ از جمله ضعف زیرساخت‌های اقامتی و خدماتی، دسترسی ناکافی به جاذبه‌ها، نبود نظام یکپارچه مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری، و الگوی حضور گردشگران که عمدتاً فصلی، کوتاه‌مدت و پراکنده است. چنین الگویی از گردشگری، حتی در صورت تداوم، توان ایجاد منافع اقتصادی پایدار، تعاملات اجتماعی سازنده و پیامدهای زیست‌محیطی قابل مدیریت را ندارد و در نتیجه در ادراک جامعه محلی به‌عنوان عاملی تعیین‌کننده در توسعه منطقه‌ای ظاهر نمی‌شود.

از سوی دیگر، روابط معنادار مشاهده‌شده میان ابعاد اقتصادی، اجتماعی-فرهنگی و زیست‌محیطی توسعه پایدار، بر ماهیت به‌هم‌پیوسته و سیستمی این ابعاد تأکید دارد و با مدل مفهومی پژوهش هم‌خوان است. این یافته نشان می‌دهد که ضعف عملکرد گردشگری در هر یک از ابعاد، می‌تواند کارکرد سایر ابعاد را نیز تضعیف کند و مانع از شکل‌گیری مسیر پایدار توسعه شود. در این چارچوب، نتایج پژوهش با بخشی از ادبیات که بر ضرورت مدیریت یکپارچه و زمینه‌محور گردشگری برای تحقق توسعه پایدار تأکید دارند، هم‌راستا است و در عین حال تفاوت آن با مطالعات انجام‌شده در مقاصد گردشگری توسعه‌یافته‌تر، اهمیت شرایط مکانی، سطح توسعه زیرساخت‌ها و شیوه حکمرانی گردشگری را برجسته می‌سازد.

جمع‌بندی نهایی پژوهش آن است که حضور گردشگر به‌تنهایی شرط کافی برای تحقق توسعه پایدار منطقه‌ای نیست و در مناطق کویری حساس، مانند محدوده مورد مطالعه، حتی می‌تواند بدون برنامه‌ریزی هدفمند، به پیامدهایی خنثی یا ناپایدار منجر شود. از این رو، نتایج پژوهش هشدار می‌دهد که برای سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان محلی به همراه دارد: توسعه گردشگری زمانی می‌تواند به ارتقای پایدار اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی منجر شود که بر پایه تقویت زیرساخت‌ها، ارتقای کیفیت تجربه گردشگری، مشارکت فعال جامعه محلی و هماهنگی نهادی میان ذی‌نفعان مختلف استوار باشد. بدین ترتیب، مسیر توسعه پایدار در مناطق کویری نه از رهگذر افزایش صرف تعداد گردشگران، بلکه از طریق گذار از گردشگری پراکنده و مدیریت‌نشده به سوی الگوهای برنامه‌ریزی‌شده، مسئولانه و متناسب با ظرفیت‌های اکولوژیک و اجتماعی منطقه محقق خواهد شد.

بر اساس این یافته‌ها، پیشنهاد می‌شود تمرکز سیاستی آینده بر ارتقای زیرساخت‌های متناسب با محیط کویری، ایجاد سازوکارهای یکپارچه مدیریت گردشگری و افزایش نقش و بهره‌مندی جامعه محلی در زنجیره ارزش گردشگری قرار گیرد. همچنین، برای تکمیل شواهد موجود، انجام مطالعات کیفی و طولی با هدف واکاوی عمیق‌تر دلایل ادراک محدود ساکنان و بررسی تحولات تدریجی اثرات گردشگری در گذر زمان ضروری به نظر می‌رسد.

مشارکت نویسندگان

سهام نویسندگان ۱۰۰٪ است.

تشکر و قدردانی

از همه کسانی که در این پژوهش، محقق را یاری نموده‌اند، صمیمانه تقدیر و تشکر می‌کنم. این پژوهش بدون هیچ گونه حمایت مادی و معنوی انجام شده است.

تعارض منافع

نویسنده اظهار می‌دارد که هیچ‌گونه تعارض منافی وجود ندارد.

منابع

- Agarwal, R., Mehrotra, A., Mishra, A., Rana, N. P., Nunkoo, R., & Cho, M. (2024). Four decades of sustainable tourism research: Trends and future research directions. *International Journal of Tourism Research*, 26(2), Article e2643. <https://doi.org/10.1002/jtr.2643>
- Agius, K., & Briguglio, M. (2024). Tourism and urban development: The case of a coastal village in a small island state. *Open Research Europe*, 4, Article 183. <https://doi.org/10.12688/openresearch.17641.1>

- Ahmadi, H., & Bahjati, F. (2025). An analysis of the effects of tourism development on the quality of life of citizens: A case study of Kerman city. *Urban Economics and Planning*, 6(3), 72–85. <https://doi.org/10.22034/uep.2025.521729.1639> [In Persian]
- Baloch, Q. B., Shah, S. N., Iqbal, N., Sheeraz, M., Asadullah, M., Mahar, S., & Khan, A. U. (2023). Impact of tourism development upon environmental sustainability: A suggested framework for sustainable ecotourism. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(3), 5917–5930. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-22496-w>
- Caro-Carretero, R., & Monroy-Rodríguez, S. (2025). Residents' perceptions of tourism and sustainable tourism management: Planning to prevent future problems in destination management – The case of Cáceres, Spain. *Cogent Social Sciences*, 11(1), Article 2447398. <https://doi.org/10.1080/23311886.2024.2447398>
- Chen, S., & Kamarudin, K. M. (2024). Interfacing triple bottom line sustainability and metropolitan governance: An empirical exploration of stakeholder value co-creation and conflict. *Heliyon*, 10(19), Article e38772. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e38772>
- Elkington, J. (1997). *Cannibals with forks: The triple bottom line of 21st-century business*. Capstone.
- Guo, W., & Liu, T. (2024). Research on the sustainable development of urban tourism economy: A perspective of resilience and efficiency synergies. *SAGE Open*, 14(3), Article 271326. <https://doi.org/10.1177/21582440241271326>
- Hosseinnezhad Devin, R., Naderi Mayvan, R. A., & Motamedi, M. (2025). The role of urban tourism in the sustainable development of cities (case example: Shirvan city). *Journal of Geography and Regional Development*, 23(3), 93–124. <https://doi.org/10.22067/jgrd.2024.87647.1421> [In Persian]
- Karimi, R., Ider, N., & Chitsaz, M. (2024). Explaining the impact of tourism on the state of economic and social development of Semiram region, focusing on the sixth development plan. *Journal of Development Studies and Resource Management*, 1(4), 53–70. <https://doi.org/10.30495/JDSRM.1402.783856> [In Persian]
- Ku, S., & Samsurijan, M. S. (2025). Advancing sustainable development through urban tourism: A reflective analysis of SDG 8.9 and 17 in Nanyang City, China. *Sustainability*, 17(21), Article 9533. <https://doi.org/10.3390/su17219533>
- Mohammed, O., Erbao, C., Munir, S., & Elayah, W. (2023). Impact of tourism on sustainable development in Bahrain. *International Journal of Business and Economic Affairs*, 8(3), 127–135. <https://doi.org/10.24088/IJBEA-2023-830010>
- Nica, I., Chiriță, N., & Georgescu, I. (2025). Triple bottom line in sustainable development: A comprehensive bibliometric analysis. *Sustainability*, 17(5), Article 1932. <https://doi.org/10.3390/su17051932>
- Shakib, H., Shams, M., & Malekhoseini, A. (2025). Urban tourism and sustainable urban development: A case study of Alashtar city. *Manifestation of Art in Architecture and Urban Engineering*, 3(2), 1–26. <https://jmaae.org/index.php/jmaae/article/view/36> [In Persian]
- Wu, Z., Lai, I. K. W., & Tang, H. (2021). Evaluating the sustainability issues in tourism development: An adverse-impact and serious-level analysis. *SAGE Open*, 11(4). <https://doi.org/10.1177/21582440211050384>
- Yar, F. G. M., & Yasouri, M. (2023). The role of tourism in the development of Afghanistan. *International Journal of Social Health*, 2(12), 954–961. <https://doi.org/10.58860/ijsh.v2i12.129>
- Zaghmout, B. (2024). Sustainable urban tourism development in Doha: Balancing economic growth and environmental stewardship. *Research Journal of Hospitality and Tourism Management*, 3(1), 31–50. <https://doi.org/10.52589/RJHTM-NGQVTB40>
- Zhang, L., Liu, J., Qiao, X., & Lian, D. K. C. (2025). Assessing the tourism impacts of urban marathon events in central China's historic cities: A residents' SEM analysis. *Frontiers in Sports and Active Living*, 7, Article 1720413. <https://doi.org/10.3389/fspor.2025.1720413>
- Zmami, M., & Ben-Salha, O. (2024). The impact of tourism on sustainable development in GCC countries. *Journal of Tourism Management Research*, 11(2), 153–166. <https://doi.org/10.18488/31.v11i2.3808>